

रेणुर्वैश्वामित्रः। इन्द्रः, ७ इन्द्रासोमौ। त्रिष्टुप्

इन्द्रं स्तवा नृतमं यस्य महा विबबाधे रौचिना वि ज्मो अन्तान्।

आ यः प्रौ चर्षणीधृद्वरोभिः प्र सिन्धुभ्यो रिरिचानो महित्वा ॥ १०.०८९.०१

यस्य। महा- महिमा। विभक्तिव्यत्ययः। ज्मः- पृथिव्याः। अन्तान्- अन्तपर्यन्तानि। रोचना- तेजांसि। वि बाधते- अभिभवति। यः। चर्षणीधृत्- मनुष्यधारकः। सिन्धुभ्यः- समुद्रेभ्यः। महित्वा- महिम्ना। रिरिचानः- वर्धमानः। वरोभिः- वरणीयैर्गुणैः। प्र- प्रकर्षेण। आ प्रौ- आपूरयति। नृतमम्- तमतिशयेन नेतारम्। इन्द्रम्- परमेश्वरम्। इदि परमैश्वर्ये। ईशनाधिदैवतमित्यर्थः। स्तव- स्तुहि ॥१॥

स सूर्यः पर्युरू वरांस्येन्द्रो ववृत्याद्रथ्येव चक्रा।

अतिष्ठन्तमपस्यं न सर्गं कृष्णा तमांसि त्विष्या जघान ॥ १०.०८९.०२

रथ्येव चक्रा- रथचक्राणीव। सः- असौ। सूर्यः- सुवीर्यः। इन्द्रः- परमेश्वरः। वरांसि- वराणि तेजांसि। उरु- प्रभूतानि। परि ववृत्यात्- पर्यावर्तयति। अतिष्ठन्तम्- स्वाज्ञायामवर्तमानम्। अपस्यम्- कर्मशीलम्। सर्गं न- अश्वमिव। तानि तेजांसि वशीकरोति। त्विष्या- दीप्त्या। कृष्णा तमांसि- अन्धकारान्। जघान- हतवान् ॥२॥

समानमस्मा अनपावृदर्व क्षमया दिवो असमं ब्रह्म नव्यम्।

वि यः पृष्ठेव जनिमान्यर्य इन्द्रश्चिकाय न सखायमीषे ॥ १०.०८९.०३

यः। इन्द्रः- परमेश्वरः। पृष्ठेव जनिमानीव- पृष्ठसंज्ञकानि स्तोत्राणीव। सखायम्- मित्रम्। ईषे- कामयति। न- इव। अर्यः- आर्यशीलान्। वि चिकाय- विचिनोति। अस्मै- तस्मै। समानम्- समम्। अनपावृत्- अपगतिरहितम्। क्षमया दिवो असमम्- द्यावापृथिव्योर्व्यतिरिक्तम्। नव्यम्- स्तुतिमयम्। णु स्तुतौ। अयातयाममगतरसम्। ब्रह्म- मन्त्रम्। अर्च- समर्पय ॥३॥

इन्द्राय गिरो अनिशितसर्गा अपः प्रेरयं सगरस्य बुधात्।

यो अक्षेणेव चक्रिया शचीभिर्विष्वक्तस्तम्भं पृथिवीमुत द्याम् ॥ १०.०८९.०४

यः। चक्रिया- चक्राणि। अक्षेणेव- रथाक्षेणेव। शचीभिः- स्वशक्तिभिः। विष्वक्- सर्वतः। द्यां पृथिवीम्- द्यावापृथिव्यौ। तस्तम्भ- अस्तम्भात्। इन्द्राय- तस्मै ईशनाधिदैवताय। अनिशितसर्गाः- मृदून्। गिरः- मन्त्रान् वदामि। सगरस्य बुधात्- हृदयसमुद्रात्। अपः- जीवधाराः। प्रेरयम्- प्रेरयानि ॥४॥

आपान्तमन्युस्तृपलप्रभर्मा धुनिः शिमीवाञ्छरुमाँ ऋजीषी।

सोमो विश्वान्यतसा वनानि नार्वागिन्द्रं प्रतिमानानि देभुः ॥ १०.०८९.०५

आपान्तमन्युः- आपातितमननः। तृपलप्रभर्मा- ग्रावभिः क्षिप्रप्रहारी। धुनिः- कम्पयिता। शिमीवान्- कर्मशीलः। शरुमान्- आयुधयुक्तः। ऋजीषी- शत्रूणामपार्जकः। सोमः- रसदेवः। विश्वानि- सर्वाणि। अतसा- अतसमयानि। वनानि वर्धयति। इन्द्रम्- ईशनाधिदैवतम्। प्रतिमानानि- उपमाभूतानि। अर्वाक् न देभुः- न आकर्षणं कुर्वन्ति। नाधः पातयन्ति। असमान इन्द्र इति भावः ॥५॥

न यस्य द्यावापृथिवी न धन्व नान्तरिक्षं नाद्रयः सोमो अक्षाः।

यदस्य मन्युरधिनीयमानः शृणाति वीळु रुजति स्थिराणि ॥ १०.०८९.०६

यस्य। द्यावापृथिवी- द्यावापृथिव्यौ। धन्व- आपः। अन्तरिक्षम्। अद्रयः- गिरयो मेघा वा। न समा भवन्ति। यस्मै। सोमः- रसः। अक्षाः- क्षरति। अस्य- तस्य। मन्युः- क्रोधः। अधिनीयमानः- नीतः। वीळु- दृढमावरणमपि। शृणाति- हिनस्ति। स्थिराणि- स्थिरबन्धनान्यपि। रुजति- भिनत्ति ॥६॥

जघान वृत्रं स्वधितिर्वनेव रुरोज पुरो अरदन्न सिन्धून्।

बिभेद गिरि नवमिन्न कुम्भमा गा इन्द्रो अकृणुत स्वयुग्भिः ॥ १०.०८९.०७

स्वधितिः- परशुः । वनेव- वृक्षमिव । वृत्रम्- आवरणम् । जघान- बिभेद । पुरः- बन्धनम् । रुरोज- अभिनत् । न- सम्प्रति । सिन्धून्- अपो जीवधाराः । अरदत्- आकृष्टवान् । नवं कुम्भं न- नवं कलशमिव । गिरिम्- जडोपलक्षितमेघं पर्वतं वा । बिभेद- अभिनत् । स्वयुग्भिः- आत्मयोगैः । इन्द्रः- परमेश्वरः । गाः- चिद्रश्मीन् । आ अकृणुत- अकरोत् । प्रकृतिपरमाणवः प्रकृतिपरमाणुजध्यानवासना वा प्रायश आपः श्रुतौ । अम्भस्तदासीद्ग्रहनं गभीरमित्यादिश्रुतिषु यथा । क्वचिदेव चैतन्यधारापि अप्शब्देन निर्दिश्यते । किन्तु रश्मिशब्देन चिद्रश्मिर्निर्दिश्यते । अयमेव अपां गवां भेदः । योगभाषायां वदामश्चेत् निर्विचारसमाधिपर्यन्तमपामनुभवः । आनन्दास्मितादिसमाधौ चिद्रश्म्यनुभवः । निर्विचारवैशारद्येऽध्यात्मप्रसाद इति हि योगसूत्रम् ॥७॥

त्वं ह त्यदृणया इन्द्र धीरोऽसिर्न पर्वं वृजिना शृणासि ।

प्र ये मित्रस्य वरुणस्य धाम युजं न जनां मिनन्ति मित्रम् ॥ १०.०८९.०८

इन्द्र- परमेश्वर । धीरः- धारणाकुशलः सन् । त्वम् । ह । त्यत्- तत् । ऋणायाः- ऋणानां प्रापयितासि । ऋणिहस्तगतानामृणानां प्रापयितासि । असिः- शस्त्रम् । पर्व- यथा रिपुपर्वाणि तथा । वृजिना- दुःखानि । शृणासि- हंसि । ये । जनाः । मित्रस्य- स्नेहाधिदैवतस्य । वरुणस्य- ऋताधिदैवतस्य । मित्रम्- प्रियम् । युजम्- योगमयम् । धाम- हृदयसदनम् । न- संप्रति । मिनन्ति- हिंसन्ति । तानपि शृणासि ॥८॥

प्र ये मित्रं प्रार्यमणं दुरेवाः प्र संगिरः प्र वरुणं मिनन्ति ।

न्यश्मित्रेषु वधमिन्द्र तुभ्रं वृषन्वृषाणमरुषं शिशीहि ॥ १०.०८९.०९

वृषन्- वर्षक । इन्द्र- परमेश्वर । ये- याः । दुरेवाः- दुर्गतयः । मित्रम्- प्रेमाधिदैवतम् । अर्यमणम्- सौशील्याधिदैवतम् । सङ्गिरः- मन्त्रस्तुतान् मरुतः प्राणविशेषान् । वरुणम्- ऋताधिदैवतम् । प्र मिनन्ति- प्रहिंसन्ति । तेषु । अमित्रेषु- शत्रुषु । वधम्- हिंसकम् । तुभ्रम्- गतिशीलम् । वृषाणम्- वर्षकम् । अरुषम्- रोचमानम् । भवदायुधम् । नि- नितराम् । शिशीहि- तीक्ष्णीकुरु ॥९॥

इन्द्रो दिव इन्द्र ईशे पृथिव्या इन्द्रो अपामिन्द्र इत्यर्वातानाम् ।

इन्द्रो वृधामिन्द्र इन्मेधिराणामिन्द्रः क्षेमे योगे हव्य इन्द्रः ॥ १०.०८९.१०

इन्द्रः- परमेश्वरः । दिवः- नभसः । ईशे- ईशने । पृथिव्याः- भूम्या ईशने । अपाम्- जीवोदकानाम् । पर्वतानाम्- मेघानां गिरीणां जडानाम् । वृधाम्- वृद्धानाम् । मेधिराणाम्- मेधाविनाम् । ईशने भवति । योगे- अलब्धलाभे । क्षेमे- लब्धपालने । हव्यः- इन्द्र आह्वातव्यः ॥१० ॥

प्राक्तुभ्य इन्द्रः प्र वृधो अहभ्यः प्रान्तरिक्षात्प्र समुद्रस्य धासेः ।

प्र वातस्य प्रथसः प्र ज्मो अन्तात्प्र सिन्धुभ्यो रिरिचे प्र क्षितिभ्यः ॥ १०.०८९.११

अक्तुभ्यः- निशाभ्यः । इन्द्रः- परमेश्वरः । प्र वृधः- प्रवृद्धः । अहभ्यः- दिवसेभ्यः । अन्तरिक्षात् । समुद्रस्य- सागरस्य । धासेः- धारकादपि प्रवृद्धः । प्रथसः- पृथोः । वातस्य- वातादपि । प्रवृद्धः । ज्मः अन्तात्- पृथिव्यन्तादपि प्रवृद्धः । सिन्धुभ्यः- नदीभ्यः । क्षितिभ्यः । प्र रिरिचे- अतिरिच्यते ॥११ ॥

प्र शोशुचत्या उषसो न केतुरसिन्वा ते वर्ततामिन्द्र हेतिः ।

अश्मेव विध्य दिव आ सृजानस्तपिष्ठेन हेषसा द्रोघमित्रान् ॥ १०.०८९.१२

शोशुचत्याः- दीप्तायाः । उषसः । न केतुः- प्रज्ञेव । असिन्वा- अभिन्नम् । ते- तव । हेतिः- आयुधम् । इन्द्र- परमेश्वर । वर्तताम्- प्रवर्तताम् । दिवः- नभसः । आ सृजानः- सृष्टः । अश्मेव- अशनिरिव । तपिष्ठेन- ज्वलता । हेषसा- शब्दायमानेन स्वायुधेन । द्रोघमित्रान्- मित्रद्रोहिणः । विध्य- मारय ॥१२ ॥

अन्वह मासा अन्विद्वनान्यन्वोषधीरनु पर्वतासः ।

अन्विन्द्रं रोदसी वावशाने अन्वापो अजिहत जायमानम् ॥ १०.०८९.१३

जायमानम्- उद्भूतम् । इन्द्रम्- ईशनाधिदैवतम् । मासाः । अनु अजिहत- अनुगच्छन्ति । वनानि- अरण्यानि । ओषधीः- ओषध्यः । पर्वतासः- गिरयो मेघा वा । वावशाने- कामयमाने । रोदसी- द्यावापृथिव्यौ । आपः । अनुगच्छन्ति ॥१३ ॥

कर्हि स्वित्सा त इन्द्र चेत्यासदघस्य यद्भिन्नदो रक्ष ण्वत ।

मित्रक्रुवो यच्छसने न गावः पृथिव्या आपृगमुया शयन्ते ॥ १०.०८९.१४

यत्- यया हेत्या । मित्रक्रुवः- मित्रद्रोहिणः । आपृक्- आपर्चनाहताः । सिंहादिभिः क्रूरमृगैः सम्पर्केण हताः । न गावः- धेनव इव । पृथिव्याः शसने- भूम्या विशसनप्रदेशे सङ्ग्रामे । अमुया- भूम्या सङ्गताः । शयन्ते- शेरते । यत्- यया । अघस्य- पापयुक्तसंबन्धि । एषत्- आगच्छत् । रक्षः- हेयम् । भिनदः- अभिनः । सा । ते- तव । इन्द्र- परमेश्वर । चेत्या- चेतयितव्या । हेतिः । कर्हि स्वि- कदा । असत्- भवति ॥१४ ॥

शत्रूयन्तौ अभि ये नस्ततस्त्रे महि ब्राधन्त ओगणास इन्द्र ।

अन्धेनामित्रास्तमसा सचन्तां सुज्योतिषौ अक्तवस्तां अभि ष्युः ॥ १०.०८९.१५

इन्द्र- परमेश्वर । शत्रूयन्तः- शत्रुभूताः । ये । महि- अत्यन्तम् । ब्राधन्तः- बाधमानाः । ओगणासः- गणभूताः । नः- अस्मान् । ततस्त्रे- प्रक्षिपन्ति । ते । अमित्राः- शत्रवः । अन्धेन तमसा- अन्धकारेण । सचन्ताम्- सङ्गता भवन्तु । सुज्योतिषः- दिवसाः । अक्तवः- निशाः । तान् । अभि ष्युः- अभिभवन्तु ॥१५ ॥

पुरूणि हि त्वा सवना जनानां ब्रह्माणि मन्दन्गृणतामृषीणाम् ।

इमामाघोषन्नवसा सहृतिं तिरो विश्वाँ अर्चतो याह्यर्वाङ् ॥ १०.०८९.१६

गृणताम्- स्तुवताम् । ऋषीणाम्- सूक्ष्मदर्शिनाम् । पुरूणि- प्रभूतानि । जनानाम्- मनुष्याणाम् । सवना- सम्भजनानि । ब्रह्माणि । त्वा- भवन्तम् । मन्दन्- आनन्दयन्ति । हि- खलु । अर्चतः- पूजयतः । इमाम्- एतत् । सहृतिम्- आह्वानं प्रति । अवसा- स्वरक्षाशक्त्या । आघोषन्- घोषयन् । विश्वान्- सर्वान् विघ्नान् । तिरः- तिरस्कुर्वन् । अर्वा- अभिमुखः सन् । याहि- आगच्छ ॥१६ ॥

एवा तै वयमिन्द्र भुञ्जतीनां विद्याम सुमतीनां नवानाम् ।

विद्याम वस्तोरवसा गृणन्तौ विश्वामित्रा उत त इन्द्र नूनम् ॥ १०.०८९.१७

इन्द्र- परमेश्वर । एव- एवम् । विश्वामित्राः- सर्वभूतप्रियाः । वयम् । अवसा- रक्षया । गृणन्तः-
स्तुवन्तः । नूनम्- निश्चयेन । ते- तव । भुञ्जतीनाम्- रक्षतीः । नवानाम्- अभिनवाः । सुमतीनाम्-
शोभनमतीः । विद्याम- लभेमहि ॥१७॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन्भरे नृतमं वाजसातौ ।

शृण्वन्तमुग्रमूतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ १०.०८९.१८

पूर्वं व्याख्यातम् ॥१८॥